

ности предприятия), *активные — пассивные* (операции банка), *позитивный — негативный* (эффект рыночного поведения, стороны рынка), *прямой — косвенный* (налог), *улучшение — ухудшение* (условий торговли), *изъятия — инъекции* (денежные), *оптовая — розничная* (торговля), *максимизация — минимизация* (прибыли, доходов) и т. д.

Работая над этой важной проблемой, следует иметь в виду, что в терминологии антонимия стала средством выражения необходимых и неизбежных явлений науки и все основные лексико-семантические процессы, происходящие в современном языке, хотя часто и в преобразованном виде, затрагивают и терминологическую лексику, и это необходимо учитывать, работая над антонимии в инофонной аудитории.

Литература

1. Меркурьева, Н.М. Словарь антонимов русского языка / Н.М. Меркурьева. — М., 1999.
2. Брагина, А.А. Лексика языка и культура страны: Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте / А.А. Брагина. 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1986.
3. Фомина, М.И. Современный русский язык: Лексикология / М.И. Фомина. — М., 1987.
4. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. — М., 2001.
5. Новиков, Л.А. Русская антонимия и ее лексикографическое описание / Л.А. Новиков // Словарь антонимов русского языка (М.Р. Львова). — М., 1984.
6. Введенская, Л.А. Словарь антонимов русского языка / Л.А. Введенская. — Ростов: Изд-во Ростовского ун-та, 1982.

М.І. БАЖКОВА

БЕЛАРУСКАЯ ЭКАНАМІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ Ў СЛОЎНІКАХ ХХ СТАГОДДЗЯ

Беларуская нацыянальная эканамічная тэрміналогія, якая пачала складвацца ў цэльную сістэму яшчэ ў канцы XIX — пачатку XX ст., сфарміравалася толькі ў савецкі час. Вялікую ролю ў працэсе станаўлення і нармалізацыі названай тэрмінасістэмы адыгралі слоўнікі, якія выйшлі на працягу 20—90-х гг. XX ст.

У 20-я гг. XX ст., дзякуючы плённай рабоце Навукова-тэрміналагічнай камісіі, былі падрыхтаваны і апублікаваны 24 слоўнікі тэрміналогіі па розных галінах ведаў: алгебры, арыфметыцы, геаметрыі, батаніцы, граматыцы і інш. Першай спробай сістэматызацыі грамадска-палітычнай тэрміналогіі, у складзе якой мы вылучаем і эканамічную, з’явіўся руска-беларускі слоўнік тэрміналогіі грамадазнаўства [1], у якім прадстаўлены больш за 100 беларускіх эканамічных тэрмінаў. Да выхаду гэтага слоўніка названыя тэрміны фіксаваліся перакладнымі руска-беларускімі і беларуска-рускімі слоўнікамі, што выйшлі на працягу 1920—1926 гг. [2—5]. І хаця ўсе гэтыя выданні былі невялікімі па аб’ёме і недастаткова дасканалымі ў лексікаграфічных адносінах, яны адлюстроўвалі стан беларускай эканамічнай тэрміналогіі 20-х гг. і ўводзілі ў моўную практыку новыя словы.

Для лексіка-семантычнай арганізацыі беларускай эканамічнай тэрміналогіі на гэтым этапе былі характэрны такія з’явы, як сінанімія, варыянтнасць і мнагазначнасць, пазбегнуць якіх немагчыма ў працэсе станаўлення тэрмінасістэмы, паколькі адбываўся працэс адбору лепшага тэрміна. Так, на старонках

Марына Іванаўна БАЖКОВА, ст. выкладчык кафедры беларускай і рускай моў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

слоўнікаў сустракаюцца сінанімічныя рады тыпу : *вартасць* — *кошт* — *каштоўнасць* — *цэннасць*; *выдатак* — *расход*; *гуртавая праца* — *супольная праца* — *колектыўная праца*; *даход* — *прыбытак*; *затрата* — *выдатак* — *наклад*; *падрахунак* — *падлік*; *сплата* — *узьяшчэнне* ; *учот* — *падлік*; *учотны* — *падлічальны* і інш.

У працэсе станаўлення сістэмы беларускай эканамічнай тэрміналогіі нельга было пазбегнуць і дублетнасці тэрмінаў, якая выражалася ў наяўнасці дублетаў-тэрмінаў уласнага і іншамоўнага паходжання, напрыклад: *адкуп* — *арэнда*, *адкупнік* — *арандатар*, *гелда* — *біржа*, *заскарбаваньне* — *канфіскацыя*, *пазыкадаўца* — *крэдытар*, *перапрадукцыя* — *перавытворчасць*, *прадуктар* — *вытворца*, *прадукцыйныя сілы* — *вытворчыя сілы*, *прадукцыя* — *вытворчасць*, *прылады прадукцыі* — *прылады вытворчасці*, *таргоўля* — *гандаль*, *сродкі прадукцыі* — *сродкі вытворчасці*, *суполка* — *коопэрацыя*, *увоз* — *імпарт* і інш. У далейшым многія дублетныя рады распаліся : у адных выпадках за тэрмінамі, утворанымі на ўласнай моўнай аснове, не замацавалася спецыяльнае навуковае значэнне і яны выйшлі з ужытку, не вытрымаўшы канкурэнцыі з боку тэрмінаў-інтэрнацыяналізмаў (*адкуп*, *прадуктар* і да т.п.), у другіх — перасталі выкарыстоўвацца тэрміны, што не адпавядалі нормам беларускай мовы (*гелда* , *таргоўля* і інш.), у трэціх — па меры станаўлення тэрмінасістэмы кожны тэрмін дублетнай пары набыў адметны сэнс і атрымаў у сістэме самастойны статус (*прадукцыя*, *вытворчасць*); у чацвёртых — “разышліся” па розных галіновых тэрмінасістэмах (*суполка* — грамадска-палітычная тэрмінасістэма; *коопэрацыя* — эканамічная).

На старонках слоўнікаў 20-х гг. адлюстравана значная колькасць варыянтаў эканамічных тэрмінаў, сярод якіх сустракаюцца: фанетычныя (*арэнда* — *ранда*, *арандар* — *рандар*, *ашчаднасць* — *ашчэднасць*, *бальянс* — *баланс*, *банкір* — *банкер*), марфалагічныя (*коопэратыва* — *кааператыў*), словаўтваральныя (*арандар* — *арандатар* — *рандаўшчык*, *ашчада* — *ашчаднасць*, *вытвор* — *вытворчасць*, *мена* — *памена* — *менка*, *пазычкадавец* — *пазычальнік* — *пазыкадаўца*, *рахаўнік* — *рахункавод*, *самакіраванне* — *самакіраўніцтва*). Паступова ў працэсе ўдасканалення беларускай эканамічнай тэрміналогіі многія варыянты тэрмінаў выходзяць з ужывання.

Беларускай эканамічнай тэрміналогіі 20—30-х гг. XX ст. у дастатковай ступені была ўласціва мнагазначнасць. Семантыка таго ці іншага эканамічнага тэрміна нярэдка была абумоўлена канкрэтнымі фактамі яго функцыянавання і вызначыць паняццыйны змест пэўнай адзінкі можна было толькі ў кантэксце. Так, у межах эканамічнай тэрміналогіі пры пераважнай большасці адназначных тэрмінаў усё ж сустракаюцца і полісемічныя, пра што сведчыць той факт, што да аднаго беларускага тэрміна слоўнікі прыводзяць некалькі рускамоўных эквівалентаў, напрыклад: *ашчаднасць* — *бережливость*, *сбережение*; *арандар* — *арендатор*, *содержатель шинка*; *выраб* — *изделие*, *обработка* (*выраб зямлі*); *вытворчасць* — *продукция*, *производительность*; *вытворчы* — *продуктивный*, *производительный*; *рандар* — *арендатор*, *откупщик*, *шинкарь*, *целовальник*; *рынак* — *рынок*, *торг*; *тавар* — *товар*, *скот*; *торг* — *базар*, *рынок*, *ярмарка*; *страта* — *потеря*, *убыток*, *издержки*; *рахуба* — *расчет*, *подсчет* і інш. Паняццыйны змест многіх прыведзеных тэрмінаў складалі, з аднаго боку, прыкметы прадметна-лагічнага характару, а з другога — асацыятыўнага, заснаванага нярэдка на бытавых, канкрэтна жыццёвых уяўленнях. Паступова ў сістэме беларускай эканамічнай тэрміналогіі акрэсліваецца тэндэнцыя да адназначнай адпаведнасці паміж тэрмінам і паняццем, што ў далейшым фіксуець наступныя лексікаграфічныя выданні. Такім чынам, у тэрміналагічных і перакладных слоўніках 20-х гг. беларуская эканамічная тэрміналогія адлюстравана ў даволі значным аб’ёме, але пакуль што недастаткова ўпарадкаванай, сістэматызаванай.

У наступныя дзесяцігоддзі праца па стварэнні слоўнікаў па аб'ектыўных прычынах была спынена і аднавілася толькі ў 50-я гг. Значную ролю ў нармалізацыі беларускай эканамічнай тэрміналогіі адыгралі перакладныя руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі (1953—1993), а таксама “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (1977—1984) [6—11]. Як вядома, у тлумачальным слоўніку даецца агульнаўжывальнае тлумачэнне тэрміна. “Агульны тлумачальны слоўнік не ўмешваецца ў галіну спецыяльнай тэрміналогіі і ўключае яе толькі ў той меры, у якой яна ўмешваецца ў агульнаўжывальную лексіку... Ён ніколі не можа служыць дапаможнікам пры чытанні спецыяльнай літаратуры” [12, 79]. Але на той час “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” быў адзіным беларускім слоўнікам (акрамя БелСЭ), дзе даваліся дэфініцыі эканамічных паняццяў. Ён выразна адлюстроўвае стан сучаснай беларускай эканамічнай тэрміналогіі, якая ўжо аформілася ў цэльную сістэму. Гэта праяўлялася ў семантычнай дакладнасці тэрміна, у адназначнай адпаведнасці паміж тэрмінам і паняццем, у структурна-словаўтваральнай арганізацыі тэрмінаў. Тлумачальны слоўнік, фіксуючы істотную прыкмету тэрміна — яго адназначнасць, дапамагаў упарадкаванню эканамічнай тэрміналогіі як навукова сфарміраванай сукупнасці тэрмінаў гэтай галіны ведаў. Але разам з тым слоўнік адлюстроўваў і полісемічныя тэрміны, напрыклад: **Валюта** — 1. *Асноўная адзінка грашовай сістэмы*. 2. *Тып грашовай сістэмы*. 3. *Грошы замежных краін, якімі карыстаюцца ў міжнародных разліках*; **Баланс** — 2. *Параўнальны падрахунак прыходу і расхода пры завяршэнні разлікаў, а таксама ведамасць з такім падрахункам*. 3. *Колькаснае выражэнне суадносін паміж бакамі якой-небудзь дзейнасці, якія павінны ўраўнаважваць адзін аднаго* (Гандлёвы баланс). // *Суадносіны паміж узаемазвязанымі часткамі чаго-небудзь* (Кармавы баланс); **Вытворчасць** — 1. *Працэс стварэння матэрыяльных даброт, неабходных для існавання і развіцця грамадства* (Таварная в. Сацыялістычная в.) 2. *Выраб, стварэнне якой-небудзь прадукцыі, выпрацоўка* (В. сталі, машын). 3. *Галіна, від народнай гаспадаркі* (Прамысловая в.) 4. *Праца па стварэнню якой-небудзь прадукцыі* (Працаваць на вытворчасці); **Прыбытак** — 1. *Сума, на якую даход перавышае выдаткі, грашовы даход*. // *Спец. Даход капіталістаў, крыніцай якога з’яўляецца прыбавачная вартасць*. // *Спец. Даход дзяржаўных прадпрыемстваў у сацыялістычным грамадстве, які атрымліваецца ў выніку павышэння прадукцыйнасці працы і інш.* Гэта аб’ектыўнае адлюстраванне такой лексіка-семантычнай з’явы, як мнагазначнасць. У тэрміналогіі яна непажаданая, аднак рэальна існуе, што і засведчыў слоўнік.

Як вядома, палітэканомія, паводле марксісцкай класіфікацыі грамадскіх навук, адносіцца да сацыяльных навук, якія разам з філасофскімі складаюць грамадскія навукі. Такім чынам, тэрміналогія палітэканоміі з’яўляецца састаўной часткай тэрміналогіі грамадскіх навук. Таму важную ролю ў працэсе станаўлення сістэмы эканамічнай тэрміналогіі адыграў выхад у свет Руско-белорусскага слоўніка агульна-палітычна-тэрміналогіі [13], дзе замацаваліся выпрацаваныя сродкі для перадачы ўсяго паняццёва-тэрміналагічнага фонду палітэканамічных тэрмінаў.

У апошнія дзесяцігоддзе беларускія мовазнаўцы і спецыялісты іншых галін ведаў надаюць вялікае значэнне тэрміназнаўчай і тэрмінаграфічнай рабоце. Аб гэтым сведчыць выхад у свет шматлікіх галіновых перакладных і тлумачальных тэрміналагічных слоўнікаў. Як адзначае Л.А. Антанюк, павышэнне цікавасці спецыялістаў розных галін ведаў да беларускай тэрміналогіі ў сучасных умовах, якое знаходзіць сваё выражэнне ў першую чаргу ў практычнай рабоце многіх спецыялістаў над складаннем перакладных і энцыклапедычных слоўнікаў беларускай тэрміналогіі, у многім нагадвае сітуацыю актыўнай распрацоўкі беларускай тэрміналогіі ў 20-я гг. [14, 14].

У пачатку 90-х гг. выходзіць шэраг кароткіх перакладных і тлумачальных слоўнікаў, у якіх фіксуюцца тэрміны для абазначэння новых рэалій эканамічнага жыцця [15–19]. Але названыя лексікаграфічныя выданні ў многім недасканалыя. Гэта тлумачыцца перш за ўсё адсутнасцю належнай каардынацыі паміж мовазнаўцамі і спецыялістамі эканамічнага профілю. Слоўнікі адлюстроўваюць не заўсёды правільны адбор матэрыялу, таму сустракаюцца словы, якія нельга аднесці да тэрмінаў, напрыклад: *асвятленне магазінаў, вітрыны аконныя, вышыўка, кантэйнер, рамонт, швейны выраб* і інш. У дэфініцыях многіх паняццяў парушаюцца важнейшыя прынцыпы вызначэння паняцця — суразмернасць, недапушчальнасць таўталогіі, існае іх сутнасць і інш. Многія тэрміналагічныя спалучэнні, прыведзеныя ў слоўніках, не з’яўляюцца ўстойлівымі і маюць неапраўдана складаную структуру, напрыклад: *інструментальны метаад вызначэння паказчыкаў уласцівасцей; каэфіцыент эканамічнай эфектыўнасці затрат на рэкламу; продаж тавараў на форме індывідуальнага абслугоўвання, у тым ліку з адкрытай выкладкай; тыповая наменклатура спажывецкіх уласцівасцей і паказчыкаў* і інш.

Распрацоўка энцыклапедычных і тлумачальных слоўнікаў па эканоміцы і яе галінах патрабуе не толькі спецыяльных эканамічных ведаў, але і ведання асноўных лексіка-семантычных і структурна-марфалагічных асаблівасцей тэрмінаў, а таксама метадалагічных прынцыпаў тэрмінатворчай дзейнасці. Толькі сумесная праца спецыялістаў у галіне мовазнаўства і эканомікі можа забяспечыць навуковую якасць эканамічных беларускамоўных слоўнікаў.

Літаратура

1. Беларуская навуковая тэрміналогія / Ін-т Беларускае культуры. — Менск, 1926. Вып. 11. Тэрміналогія грамадазнаўства. Сэрыя V. — Кніга 11.
2. *Гарэцкі, Г.* Маскоўска-беларускі слоўнік / Г. Гарэцкі, М. Гарэцкі. — 2-е выд. — Вільня, 1920.
3. *Гарэцкі, М.* Беларуска-расейскі слоўнік / М. Гарэцкі. — Менск, Дзяржвыд. Беларусі, 1925.
4. *Байкоў, М.* Практычны расійска-беларускі слоўнік / М. Байкоў, М. Гарэцкі. — 2-е выд. — Менск: ДВБ, 1926.
5. *Байкоў, М.* Беларуска-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. — Менск: ДВБ, 1926.
6. Русско-белорусский словарь / под ред. Я. Коласа [и др.]. — М.: Гос. изд-во иностр. и национ. словарей, 1953.
7. Беларуская-рускі слоўнік / пад рэд. Я. Коласа [і інш.]. — М.: Дзярж. выд-ва замежных і нац-ных слоўнікаў, 1962.
8. Русско-белорусский словарь: в 2 т. / под ред. К.К. Атраховича. — 2-е изд. — Минск: Беларус. совет. энцykl., 1982.
9. Беларуская-рускі слоўнік: у 2 т. / пад рэд. К.К. Атраховіча. — 2-е выд. — Мінск: Беларус. савец. энцykl., 1989.
10. Русско-белорусский словарь: в 3 т. / под ред. К. Крапиви. — Минск: Беларус. энцykl., 1994.
11. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад рэд. К.Крапівы. — Мінск: Беларус. савец. энцykl., 1977—1984.
12. *Толикина, Е.Н.* Термин в толковом словаре / Е.Н. Толикина // *Вопр. истор. лексикологии и лексикографии восточнославянских языков.* — М.: Наука, 1974.
13. Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии / *Ин-т языкознания им Я.Коласа АН БССР; под ред. Н.В.Бирилло и М.Р.Судника.* — Минск: Наука и техника, 1970.
14. Антанюк Л.А. Праблемы беларускага тэрміназнаўства ў новых умовах / Л.А. Антанюк // *Тэрміналагічны зб. 87-88.* — Мінск: Навука і тэхніка, 1993.
15. Кароткі эканамічны слоўнік / Беларус. дзярж. эканам. ун-т / пад рэд. М.І. Платніцкага. — Мінск: БДЭУ, 1993.
16. Краткий русско-белорусский словарь экономических и бухгалтерских терминов / под ред. О.П. Зенькович. — Минск: Ураджай, 1994.
17. Руска-беларускі тлумачальны слоўнік гандлёва-эканамічных тэрмінаў, якія ўжываюцца пры вывучэнні курса “Эканоміка гандлю” / скл. Р.П. Валевіч [і інш.]. — Мінск: Беларус. дзярж. ін-т народнай гаспадаркі, 1991.
18. Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік для студэнтаў спецыялізацыі “Эканоміка і кіраванне ў спажывецкай кааперацыі” / скл. В.П. Краўчанка, В.М. Ходас. — Гомель: Гомел. кааператыўны ін-т, 1995.
19. Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў / пад агул. рэд. Р.П.Валевіч. — Мінск: Вышэйш. шк., 1995.